

Lozan Konferansı Tutanakları Ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu

Halil ÖZCAN

Yrd. Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Kazan Meslek Yüksek Okulu.
E-mail: hozcan@baskent.edu.tr

Geliş Tarihi: 06.01.2017 Kabul Tarihi: 10.05.2017

ÖZ

ÖZCAN, Halil, **Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu**, CTAD, Yıl 13, Sayı 25 (Bahar 2017), s. 50-79.

Lozan Konferansı'nda Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu, 11-30 Ocak 1923 tarihleri arasında on iki oturumda mübadele konusunu ele almıştır. Türk ve Yunan Hükûmetleri arasında iki ülke halklarının mübadelesine ait sözleşme ve protokol 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştır. Buna göre, Türk topraklarında yerleşmiş bulunan "Rum Ortodoks dininden Türk uyruklular" ile Yunan topraklarında yerleşmiş olan "Müslüman dininden Yunan uyrukluların", zorunlu mübadeleye tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Yunanistan, Lozan'da ve devamında verdiği tüm güvencelere rağmen nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan Epir-Çamerya bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutları "Müslüman dininden Yunan uyruklular" oldukları gerekçesiyle Anadolu'dan gelen göçmen Rumlarla değiştirmek için harekete geçmiştir. Bu süreçte

Ocak 1923'te Arnavutluk Atina Büyükelçiliğine Mid'hat Frashëri atanmıştır. Büyükelçi Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların durumuyla ilgili olarak Yunan makamları başta olmak üzere Milletler Cemiyeti ile Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Türk makamları ile görüşmüştür. Büyükelçi bu görüşmeleri içeren 200 kadar raporu Arnavutluk Dışişleri Bakanlığına göndermiştir.

Anahtar Kelimeler. Müslüman Arnavut, Ortodoks Rum, Mübadele, Lozan Konferansı, Mid'hat Frashëri.

ABSTRACT

ÖZCAN, Halil, **Status of the Albanian Muslims in Greece During the Population Exchange on the Basis of the Minutes of Lausanne Conference and the Reports of the Embassy of Albania in Athens**, CTAD, Volume 13, Issue 25 (Spring 2017), pp. 50-79.

The Subcommittee of Population Exchange at Lausanne Conference addressed the exchange topic in twelve sessions between January, 11, 1923 and January 30, 1923. The convention and protocol concerning the exchange between populations of two countries were signed on January 30, 1923 by the Turkish and Greek Governments. Accordingly, it was decided to conduct compulsory population exchange between the "Turkish nationals of Greek Orthodox religion" who had domiciled in Turkish territories and the "Greek nationals of Muslim religion" who had domiciled in Greek territories. Despite Greece provided all assurances at Lausanne Conference and afterwards, it took action to exchange the Albanian Muslims, who lived in Epirus-Chameria region where almost all of the population was Muslim with the immigrant Greeks who came from Anatolia, due to the fact that the Albanian Muslims were "Greek nationals with Muslim religion." During this period, Mid'hat Frashëri was assigned to the Embassy of Albania in Athens on January 1923. The Ambassador discussed the situation of the Albanian Muslims in Greece, with the authorities, the League of Nations, the Mixed Exchange Committee, the Turkish authorities and mainly the Greek authorities. Mid'hat Frashëri sent approximately 200 reports, which included these discussions to the Albanian Ministry of Foreign Affairs.

Keywords: Albanian Muslims, Greek Orthodox, Population Exchange, Lausanne Conference, Mid'hat Frashëri.

Giriş

Balkan Savaşları sonrası Yunanistan'da kalan Müslüman Türkler ile Anadolu'daki Rumlar üzerinde karşılıklı olarak bir baskı oluşturulduğundan, baskıya maruz kalanlar göç etmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göçlerin önüne geçebilmek için Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında karşılıklı mübadele konusu ilk defa bu dönemde gündeme getirilmiştir.¹ Buradan anlaşılacağı üzere

¹ Ayhan Aktar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923", *Yeniden Kurulan Yaşamlar 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:112, İstanbul, 2005, s.52-53.

mübadele fikri, Türk İstiklâl Mücadelesi'nin zaferle sonuçlanmasıyla ortaya çıkmış bir konu değildir.

Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devletinin Atina Elçilik Müsteşarı Galip Kemâli (Söylemezoğlu) Bey, Selânik civarına yaptığı geziler sonucu, etnik ve dinî çatışmaların ancak nüfus mübadelesi yoluyla çözülebileceğini beyan etmiş ve Sadrazam Sait Halim Paşa'ya hitaben telgraf çekmiştir. Telgrafta müsteşar, Yunan Başbakanı Venizelos ile mübadele konusunu görüştüğünü belirttikten sonra “*sırf şahsi bir mütalaa*” olmak üzere Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın (İzmir) Vilayeti dâhilindeki Rumların “*mübadele*” edilmesini teklif etmiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Makedonya'daki Müslümanlarla İzmir civarındaki Rumların “*zorunlu olmayan bir biçimde*” mübadele edilmesi için ilk sözlü anlaşma sağlanmıştır ancak, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle de mübadele konusu kapanmıştır.²

I. Dünya Savaşı sonrası Venizelos Hükümeti, Batı Anadolu'da Rum nüfus çoğunluğunu sağlayabilmek için ekonomik vaatlerle Anadolu'ya Rum göçmen getirmeye başlamıştır. Bu plan çerçevesinde Adalardan ve Yunanistan'dan getirilen Rumlar, Yunanistan'ın Anadolu'daki işgalini kolaylaştırmak için işgal öncesinde Türkler üzerinde baskı kurdukları gibi işgal sonrasında da baskıyı artırarak Türkleri göçe zorlamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının Sakarya Savaşı'nı kazanmalarından sonra mübadele konusu yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Şöyle ki, Büyük Taarruz'dan yaklaşık altı ay önce 22 Mart 1922 günü Paris'te toplanacak olan konferansa katılmak üzere 1 Mart'ta İstanbul'dan hareket eden TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Londra'da İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Türkiye'deki gayrimüslimlerin geleceği meselesi ele alınmış ve Yusuf Kemal Bey, Lord Curzon'a Türkler ve Rumlar arasında yapılacak mübadeleye Bulgaristan ile Yunanistan mübadelesini model olarak önermiştir.³

9 Eylül 1922 günü, Türk süvari birlikleri, İzmir'e girdiklerinde Yunan ordusunun kalan birlikleri, Çeşme tarafına doğru çekilmiştir. Bu esnada İzmir rıhtımına dolmuş olan on binlerce Anadolu Rum'u kendilerini Yunanistan'a ya da adalara taşıyacak araç (gemi) beklemeye başlamıştır. ABD İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol, 13 Eylül 1922 tarihli raporunda, Ege kıyılarına doluşan yaklaşık 300.000 Rum'un evlerine geri dönme imkânı olmadan beklediğini belirtmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington da Amiral Bristol'e Tekirdağ limanında yaklaşık 50.000 Rum'un mahsur kaldığını haber vermiştir. Amiral Bristol, aynı tarihli telgrafında şu bilgilere yer verir: “*Şimdi*

² Aktar, agm, s.44-45.

³ Bulgaristan ile imzalanan 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly-sur-Seine Antlaşması'nın 56. Maddesi gereği, (Yunanistan ile Bulgaristan arasında aynı gün imzalanan ayrı bir ek protokol ile) azınlıkların karşılıklı ve isteğe bağlı bir biçimde mübadelesine karar verilmiştir. Aktar, agm, s.43-44.

Anadolu'da yaşanan felâketin ve ortaya çıkan korkunç mülteci sorununun mesuliyeti, tamamen olmasa da büyük ölçüde İtilaf Devletleri'ne aittir. Ancak Müttfikler Amerika Birleşik Devletlerine dönüp, kendi yaratmış oldukları felâketi temizlememişi istiyorlar."⁴

ABD'nin diplomatik girişimleri sonucu Amerikan, İngiliz, İtalyan ve Fransız bandıralı gemiler, İzmir rıhtımında bekleyen Anadolu Rumlarını adalara ve Yunanistan'a taşımaya başlamışlardır. Ancak Yunan bandıralı gemilere bayrak çekmemek ve sahile mürettebat çıkartmamak şartı ile taşıma izni verilmiştir.⁵ Taşınanların çoğu kadın ve çocuklardan oluşmuştur. Zira 18 ile 45 yaşındaki tüm gayrimüslim erkekler, toplanarak Anadolu'nun içlerine inşaat ve yol işlerinde çalıştırılmak üzere gönderilmiştir. Zaferi takip eden bir ay içerisinde 650 bin kişi Yunanistan'a taşınırken⁶ 15 Aralık 1922 günü taşınanlar 890.626 kişi olarak tespit edilmiştir⁷ ve 1922 yılsonu itibarıyla da bu rakam bir milyonu aşmıştır.⁸

Lozan Konferansı'nda Nüfus ve Mübadele Alt Komisyonu Görüşmeleri

Lozan Konferansına gidecek olan Türk delege heyetine Türk Hükümeti tarafından verilen 14 maddelik talimatın 9. maddesi, bu talimatlardan en kısa olanıdır ve bu maddede: *"Ekalliyetler: esas mübadeledir"* yazılıdır.⁹ Türk tarafı mübadeleyi esas alarak konferansa gittiği için İsmet Paşa, Lozan Konferansı açılmadan bir gün önce Fransa Başbakanı Poincaré ile görüşmesinde ekalliyetlerin mübadelesi meselesine Fransa Başbakanından destek almıştır.¹⁰ Gerçi Milletler Cemiyeti, Türk ordusunun İzmir'e girişiyle başlayan göç sebebiyle ateşkes antlaşmasını ve barış konferansını bile beklemeden kendiliğinden harekete geçmiştir.

Milletler Cemiyeti, 19 Eylül 1922 tarihinde Norveçli kutup kâşifi Dr. Fridtjof Nansen'i, Anadolu Rumlarının Yunanistan'a doğru göç hareketini kontrol etmek ve insanlara yardım programını yürütebilmek için görevlendirmiştir.¹¹ Dr. Nansen, 27 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek önce Ankara Hükümetiyle daha sonra da Yunan Hükümetiyle temasa geçmiştir. Dr. Nansen, İstanbul'da Kızılay Başkanı ve Ankara Hükümeti temsilcisi Hamid (Hasancan) Bey ve Refet (Bele) Paşa ile görüşmüştür. Dr. Nansen, görüşmeler sonucu

⁴ Aktar, agm, s.55.

⁵ Aktar, agm, s.55. İzmir Valiliği taşıma iznini 1 Ekim 1922 gününe kadar 20 günlük süreyle kısıtlamıştır.

⁶ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1932-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.8.

⁷ Aktar, agm, s.55-56.

⁸ Arı, age, s.8.

⁹ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge*, 1919-1923, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994, s.497.

¹⁰ Aktar, agm, s.48-49.

¹¹ Norveçli kutup kâşifi Dr. Fridtjof Nansen, 1917 Bolşevik Devriminin ardından ortaya çıkan mülteciler sorununu çözmek üzere Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Mülteciler Yüksek Komiserliği görevindeki tecrübesinden dolayı bu göreve getirilmiştir. Aktar, agm, s.57.

İstanbul'da basın toplantısı düzenlemiş ve Türk ve Yunan Hükümetlerine nüfus mübadelesi önereceğini bildirmiştir. Ancak, mübadele ile ilgili haberlerin İstanbul basınında yer almaya başlamasından yaklaşık 48 saat sonra Makedonya, Teselya, Epir, Batı Trakya ve Attica bölgelerinde yaşayan Rumeli Müslüman temsilcileri İstanbul'a gelmiştir ve Dr. Nansen'i mübadele fikrinden vazgeçirmeye çalışmışlardır.¹² Ancak Dr. Nansen, yürüttüğü temaslar sonucunda Türk ve Yunan tarafının mübadeleye sıcak baktıklarını tespit etmiştir.

Mübadele Konusu'nun Gündeme Alınması

Lozan Konferansının başlamasından yaklaşık on gün sonra mübadele konusu gündeme gelmiştir. 1 Aralık 1922 günü Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda, Lord Curzon, savaş tutsaklarının değişimi ile birlikte doğrudan doğruya geciktirilmeye gelmez bir sorun olarak değerlendirdiği Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele sorununu tartışmaya açmıştır. Komisyona katılan Dr. Nansen de temasları ve gözlemleri hakkında bilgi vererek mübadele konusunda tarafların anlaştıklarını belirtmiş ve model olarak Yunan-Bulgar Nüfus Mübadelesi Antlaşmasını önermiştir.¹³

Mübadele konusunun ağır sorumluluğunu üzerlerinde hisseden Türk ve Yunan heyet başkanları, nüfus değişimini kabul etmekle birlikte çekincelerini de ortaya koymuşlardır. Venizelos, Yunanistan'da oturan Türklerin gitmesi konusuna itiraz etmezken, "*mübadele'nin isteğe bağlı*" gerçekleştirilmesini teklif etmiştir. Bununla birlikte, Venizelos'un İstanbul Rumlarının Yunanistan'a gönderilmesinin ekonomik ve sosyal bir yıkım yaratacağı gerekçesiyle bunların mübadelesine karşı çıktığı görülmüştür. İsmet Paşa ise mübadeleyi istemekle birlikte Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılmasını şart koşmuştur.¹⁴ Ayrıca Başvekil Hüseyin Rauf Bey, 4 Aralık 1922 tarihinde Lozan'a (İsmet Paşa'ya) gönderdiği talimatta, "*yerli Ermenilerin Ermenistan'daki Türklerle mübadelesini*" istemiştir.¹⁵ Yunanistan ihtilal komitesi başkanı Plastiras, Venizelos'a yazdığı mektupta, göçmenlerin kendi evlerine (Anadolu'ya) dönmedikleri takdirde yapılacak barışın Yunanistan için bir fayda sağlamayacağını belirterek, bunun Yunanistan için çok ağır bir yük oluşturacağına vurgu yapmış ve bu nedenle

¹² Aktar, agm, s.58-60.

¹³ Dr.Nansen'in açıklamalarının tamamı için bakınız: *Lozan Barış Konferansı (LBK) Tutanaklar-Belgeler*, Çev. Seha L. Meray, Birinci Takım Cilt I, Kitap I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.117-123.

¹⁴ Çağla D.Tağmat, "Lozan Barış Konferansı'na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos'un Dünyasında Lozan", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* Cilt XIV Sayı 29 (2014 Güz), s.153-154.

¹⁵ Aktar, agm, s.49.

halkların mübadelesinin hiçbir şekilde kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁶

1 Aralık 1922 Cuma günü Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonunda, Dr.Nansen'in bilgi vermesinden ve tarafların konu üzerindeki görüşlerini belirtmesinden sonra komisyon, savaş tutsakları ile rehinenin geri verilmesini içerecek şekilde, Yunanistan ile Türkiye arasında nüfus mübadelesi sorununun çözümü kararını açıklamıştır. Buna göre, mübadele konusunu görüşmek ve çözüme kavuşturmak için İtalyan temsilcinin başkanlığını yapacağı bir alt komisyonun, İngiltere, Fransa, İtalya Türkiye ve Yunanistan Devletlerinin birer temsilcilerinden oluşturulması kararlaştırılmıştır. Kararda ayrıca alt komisyonun, Dr. Nansen'i dinlemesi ve yararlı göreceği tanıklıkları toplaması önerisi de yer almıştır.¹⁷

Ertesi gün 2 Aralık'ta Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu ilk toplantısını yapmıştır. Bu oturumda Dr. Nansen, Anadolu ve Yunanistan izlenimlerini paylaşarak, kural dışı ağır koşulların yarattığı sorunların mümkün olduğu kadar çabuk çözümlenmesi fikrini telkin etmiştir. Alt Komisyon, Dr. Nansen'nin görüşleri doğrultusunda ilk oturumunda, barış anlaşmasıyla ilgisi olmayan ve öncelikli çözümlenmesi gereken üç konuyu tespit etmiştir. Bu konular; sivil rehinenin geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ve nüfus mübadelesi olarak belirlenmiştir.¹⁸

İlk toplantısını 2 Aralık'ta yapan Nüfus ve Mübadele Alt Komisyonu, 11 Ocak'tan itibaren on iki oturum daha yaparak çalışmalarına devam etmiştir. 12 Ocak 1923 Cuma günü Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda, Türk ve Yunan mübadele metinlerinin karşılaştırılması suretiyle müttefik karşı tasarı hazırlanması önerisi kabul edilmiştir¹⁹.

Nüfus Mübadelesi Alt Komisyon Başkanı olan M.Montagna, Yunan Temsilci Heyetinin mübadelenin "gönüllülük" esasında yapılmasından yana tavır alırken Türk Temsilci Heyetinin "zorunlu" olması eğiliminde olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca Montagna, Türk Temsilci Heyetinin Evrensel Patriklik'in İstanbul'dan uzaklaştırılması ısrarı nedeniyle mübadelenin sonuçlanmadığını ve yüzbinlerce insanın huzur ve rahatının askıda kaldığını ifade etmiştir. Türk Temsilci Heyeti, Patriğin dini yetkililerini sonradan siyasal amaçlarla kullandığını hatta Patrikliğin siyasal bir kışkırtma merkezi haline geldiğini idda etmiştir. Lord Curzon da Patriklik kurumunun siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun

¹⁶ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Lozan Barış Konferansı'nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 144.

¹⁷ *LBK Kitap I*, s.117-128.

¹⁸ *age*, s.321-333.

¹⁹ *LBK*, Birinci Takım Cilt I, KitapII, s.304.

bırakılması suretiyle İstanbul'da sadece bir dinî kurum olarak kalmasını teklif etmiştir. Bu teklif, Müttefik Devletlerin de desteği ile kabul edilmiştir²⁰.

İsmet Paşa ve Venizelos arasındaki söz düellosu, bitmek bilmeyen azınlıklar konusunun görüşüldüğü Aralık ayına damga vuran gelişmelerden birisi olmuştur. İki tarafın da isteklerinden taviz vermemesi, Venizelos'un kontrolünü kaybetmesine neden olmuştur. 21 Aralık günkü toplantıda, sakin başlayan konuşmasına sert, şiddetli ve tecavüzkâr bir üslupla devam eden Venizelos, oturum başkanı Montagna tarafından sükûnete davet edilmiştir. Bu uyarı üzerine ayağa kalkıp ellerini sallayarak konuşan Venizelos'un vücut dili, ruh halini, stresini ve tahammülsüzlüğünü yansıtırken, ağzından dökülen sözler, "*sakinim, sakinim, sakinim...*" olmuştur. Venizelos'un bu sinir harbi, oturumun ertelenmesiyle sonuçlanmıştır ancak takati kalmayan Venizelos, daha sonraki alt komisyon toplantılarında da "*zapt edilemez*" davranışlarda bulunmaya devam etmiştir²¹. Venizelos ayrıca Lozan'da bulunan ABD'li diplomat J.Grew'den (Türk delegasyonu ile görüşerek) "*Türkiye'de önceden yerleşik olarak yaşayan (ancak sınır dışına çıkarılan) Rumların ve Ermenilerin evlerine geri dönmeleri için insani açıdan izin verilmesi için*" müdahil olmasını istemiştir²².

16 Ocak 1923 Salı günü, Nüfus Mübadelesi Alt Komisyon'unda müttefiklerin hazırladıkları ön tasarı incelenmiştir. Tasarının 1.maddesi: "*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.*" ifadesini içermiştir. Türkiye delegesi Dr. Rıza Nur, Türk Hükümetinin Yunan "*irredentisme'ni (yayılmacı milliyetçiliğini)*" ortadan kaldırmak için "Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları" deyimini yerine "*Türk uyruğu Rumlar*" deyiminin kullanılmasını tercih edeceğini ifade etmiştir. İngiliz delege Laporte, Rıza Nur'un teklifine Katolik Rumları da kapsamı sebebiyle karşı çıkmıştır. Laporte'ye göre, sayıları az olan Katolik Rumlar, Türkiye aleyhinde herhangi bir olaya katılmadıkları için müttefikler bunların mübadeleye dahil edilmesini kabul etmeyeceklerdir.

Rıza Nur ise bugün Yunan propagandasının bu kategorisinin (Katolik Rum olan) Türk uyruklarını da etkilemekte olduğunu ifade etmiştir. Komisyon Başkanı Montagna, Türk temsilcisinin teklifinin ertelenmesini önermiş ve başkanın bu önerisi kabul edilmiştir. Türk delegesi "*Türk uyrukluların zorunlu mübadelesi*" kelimesine "*ve Yunan*" kelimelerinin eklenmesinde ısrar etmiştir. Yunan Temsilci Caclamanos "*ve Yunan*" kelimelerinin eklenmesinin, yalnız 1914 yılından itibaren Yunan uyrukluğuna geçmiş Türk uyruklarını değil, aynı zamanda Türkiye'de yerleşmiş olan bütün Yunan uyrukluklarını kapsadığını öne sürerek bu teklifi kabul etmemiştir. Bu tartışmalardan sonra "*anlaşma sağlanamayan maddeleri sona*

²⁰ LBK Kitap I, s.322-325.

²¹ Tağmat, agm, s.154.

²² Aktar, agm, s.66.

birakma” kuralı işletilmiş ve 1. madde ertelenirken aynı oturumda 3., 4., 5. ve 6. maddeler kabul edilmiştir.²³ Müzakerelerde Türk Temsil Heyeti, mübadelenin milliyet temelinde olması için çaba gösterirken, müttefik ve Yunan temsilciler kendileri için sınırlandırılmış (Ortodoks) din temeli üzerinde yapılması için ısrarlı tutumlarını sürdürmüşlerdir.

Tüm dikkatler 1. madde üzerine yoğunlaşırken kabul edilen tasarının 4. maddesine Türk Heyetinin birinci maddede önerdiği gibi *“Türkiye’deki Rumlar ve Yunanistan’daki Türkler”* ibaresinin yazılması dikkat çekicidir. Söz konusu 4. maddede: *“İşbu anlaşmanın 8 nci ve 9 ncü maddelerindeki hükümler saklı kalmak üzere, işbu anlaşma uyarınca yapılacak mübadele yüzünden, Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyecektir”* ibaresi yazılıdır.²⁴ Böylece, Türk Temsil Heyetinin mübadelenin milliyet temelinde yapılması önerisi 4. maddede kabul görmüştür. 17 ve 18 Ocak 1923 günü müttefiklerin ön tasarısının diğer maddeleri üzerinde müzakereler devam etmiştir.²⁵

Yunanistan’daki Müslüman Arnavutların Gündeme Gelmesi

19 Ocak 1923 tarihli oturumda, Yunanistan delegesi Caclamanos, Türk Temsil Heyetin 1. maddeye ilişkin teklifini kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Türkiye delege Rıza Nur ise 1. maddeyle ilgili görüşünde ısrar etmiştir. Alt Komisyon Başkanı Montagna, *“Müslüman dininden Yunan uyrukları”* deyiminin ilke olarak Arnavutlara da uygulanabileceğini ancak bu Yunan uyruklarının (Yunan uyruğu Arnavutların) mübadele dışında kalmalarına şüphe olmadığına işaret etmiştir. Ayrıca Montagna, böyle bir sakıncayı (Arnavutları mübadeleye dâhil etme riskini) önlemek üzere *“Müslüman dininden Yunan uyrukları”* deyiminin *“Türk Müslüman dininden Yunan uyrukları”* biçiminde açıklanmasını teklif etmiştir. Bu teklifi ile Montagna Türk tezini desteklemiştir.

Yunanistan delegesi Caclamanos ise Yunanistan’ın Arnavutları mübadele kapsamına dâhil etmeyi düşünmediğini belirterek, Arnavutların çok iyi sınırlandırılmış bir bölge olan Epir’de ikamet ettiklerini ifade etmiş ve (Arnavutların) Türklerle dindaş olsalar da yurttaş (ırkdaş, yani Türk) olmadıklarını belirtmiştir. Yunan delege, 1. maddeye onların (Türklerin) yararına konulacak bir kısıtlamanın sonu gelmez anlaşmazlıklara yol açacağını belirtmiş ve özellikle *“bağlı bulunan ulusal topluluğu belirten nüfus kütükleri düzenlemek gerekeceğini”* beyan ederek, Montagna’dan teklifini geri almasını talep etmiştir. Rıza Nur da Arnavutların mübadele dışı bırakılmaları gerektiği görüşünü yeniden ifade etmiştir. Montagna ise Türk ve Yunan Temsil Heyetlerinin konuşmalarının tutanağa geçirileceğini ifade ederek teklifini geri çekmiştir²⁶. Yunanistan’ın Epir-Çamerya bölgesinde

²³ LBK Kitap II, s.314-318.

²⁴ *age*, s.317.

²⁵ *age*, s.319-339.

²⁶ *age*, s.344-349.

yerleşik bulunan Müslüman Arnavutların kaderi de aslında bu oturumda Montagna'nın teklifini geri çekmesiyle belirlenmiştir.

22 Ocak 1923 günkü oturumda Montagna, Türk Temsil Heyetinden (diğer maddelerde) istemiş olduğu ödünlere karşılık olmak üzere 1. maddedeki “*Yunan ıyrukları*” kelimesi ısrarından vazgeçerek müttefiklerin ön tasarısının kabulünü istemiştir. Rıza Nur Bey de 1. maddeyi kabul etmiştir.²⁷ Böylece 1. madde müttefiklerin 16 Ocak oturumunda teklif ettikleri şekliyle (kendileri için sınırlandırılmış ancak Yunanistan'daki tüm Müslümanları içerisine alacak şekilde din temelinde) kabul edilmiştir:

“*Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk ıyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan ıyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.*

Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.”

Mübadele Komisyonu'nda Türk Temsil Heyeti'nin Tutumu

Montagna, 1. maddenin tekrar görüşülmesi sırasında, diğer maddelerde Türklere verilen ödünlere bahsetmiştir. Görüşmeler süresince; Türk Temsil Heyetinin, Rumların (mübadele dışı) kalmalarına izin verilen İstanbul bölgesi sınırlarını Bostancı ve Pendik köylerini içerisine alacak biçimde genişletmeyi kabul etmemesi, 30 Ekim 1918 tarihinden sonra göç etmiş Rumların (İstanbul'da) burada kalmalarına razı olmaması bu ödünlere dendir. Ayrıca Türk Heyeti, boşaltılacak olan bölgelerdeki her türlü Türk ve Rum çıkarlarını ortadan kaldırarak, gelecekte anlaşmazlıklar çıkması olasılığını yok etmek amacıyla önemli bir girişimde bulunmuştur. Buna göre, mübadele uygulanmayacak bir bölgede yerleşmiş dinsel toplulukların ya da hayır kurumlarının, zorunlu mübadele uygulanacak bölgelerde bulunan mallarının da mal sahipleri hazır bulunmaksızın, tasfiyesi kararlaştırılmıştır. Bunlara ilave olarak, Türk Temsil Heyeti, Yunanistan'da Müslümanları tedirgin eden, Müslümanları malik oldukları çiftliklerden yoksun bırakmayı amaç edinen, Tarımsal Kamulaştırma Kanunu²⁸ uyarınca kamulaştırılmış (Müslümanlara ait) malların Karma Komisyonca

²⁷ *age*, s.371.

²⁸ Türk Temsil Heyeti, 9. maddedeki tarımsal kamulaştırmada Müslüman mülk sahiplerinin zararlarının telafisi konusunda ısrarlarını sürdürürken Montagna, “*Yunan kanunlarının (Kamulaştırma Kanunu) okunmasından hiç de olumlu bir izlenim almamış*” olduğunu ifade ederek Türk Temsil Heyetinin isteğinin yerine getirilmesi için Yunan Temsil Heyetine bütün gücüyle ısrarda bulunmuştur. Rıza Nur, Yunan kamulaştırması hakkında, “*bu kanun, bütün tarımsal emlakın, Hükümetin kararıyla, kamulaştırılmasının mümkün olacağını açıkça belirtmektedir. Kamulaştırma karşılığı olarak ödenecek para da yok denecek kadardır; kaldı ki, kamulaştırma işleminden sonra, değer tutarının dörtte biri ödenmektedir*” demiştir. Bu konuşmalar üzerine Yunan Temsilci Caclamanos, 10 Mayıs 1914 tarihli kanunun yalnız Türk emlakine yöneltilmiş olduğunu kabul ederek, söz konusu kanunun kaldırılacak kanunlar arasında alınacağını ve kanunun göz önünde tuttuğu malların tasfiye edileceğini ifade etmiştir. *age*, s.328-341.

yeniden değerlendirilerek zararların tazmin edilmesi konusunda, anlaşmayı çıkmaza sokacak ölçüde ısrarlı tutumunu sürdürmüştür²⁹.

24 Ocak 1923 tarihli oturumda; 10. madde görüşülürken Rıza Nur: “Müslüman dininden Türkler” kelimeleri yerine, “Müslüman Türkler” denilmesini teklif etmiştir. Montagna ise “Arnavutların bu mübadelenin kapsamına girmeyeceğini” yeniden ifade etmek suretiyle Türk tarafının teklifini boşa çıkarmıştır.³⁰ 16 Ocak 1923 günlü oturumda “Nüfus mübadelesi, müttefikler ön-tasarısı” görüşülmüştür. Tasarının 4. maddesinde “Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Türklerin” ibaresinin yer aldığından bahsetmiştik. Bu madde, 24 Ocak 1923 tarihli Alt Komisyonca Kabul Edilen Sözleşme Tasarısının 5. maddesinde de “Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Türklerin” şeklinde yer almıştır. Oysa 30 Ocak 1923 tarihli “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol”un 5. maddesinde “... Türkiye’deki Rumların ya da Yunanistan’daki Müslümanların mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verilmeyecektir” ibaresi yazılmıştır³¹. İ. Soysal’ın Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları adlı eserinde ise 5. madde: “...Yunanistan’daki Türkler” ibaresi olarak yazılmıştır.³² Aslında anlaşmanın 1. maddesi din temelinde 5. maddesi de milliyet temelinde belirlenmiş olur.

30 Ocak 1923 günü Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu Başkanı M. Montagna’nın Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Başkanı Lord Curzon’a sunduğu raporda, Türk Temsil Heyetinin sözleşmenin 1. maddesine; “Katolik dininden Osmanlı Rumlarının da mübadele kapsamına alınmasını öngören bir hüküm konulmasını istemektedir. Mübadele ilkesinin böylesine genişletilmesine kesinlikle karşı çıktım ve bunda başarıya ulaştım” diyerek süreci ifade etmiştir.³³ Ancak Montagna ve diğer İtilaf Devletleri delegeleri Katolik Rumlar için gösterdiği çabayı ve özeni Müslüman Arnavutlardan esirgeyerek ortaya bir dram çıkmasına sebep olmuştur.

Lozan Mübadele Sözleşmesinin kabul edilen 1. maddesindeki belirsizlikle Yunanistan, kendi sınırları içerisinde yaşayan Arnavutları Müslüman oldukları gerekçesiyle mübadeleye dâhil etme fırsatını elde etmiştir. Bu belirsizlik Lozan’da

²⁹ age, s.381-385.

³⁰ age, s.369.

³¹ LBK İkinci Takım Cilt II, s.83.

³² İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, I.Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, 2000, s.186; *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukaveleler, Muhtelit Mübadele Komisyon Kararları*, çev. Mehmed Esad Atuner, Damga Mat.1937, s.4’te de 5. madde Soysal’ın eseriyle aynıdır.

³³ Ayrıca Montagna, Türk Temsil Heyetinin mübadele dışında bırakılacak bölgelerin sınırlarına ilişkin 2. madde üzerinde çok ateşli tartışmalar yaptığını ifade etmiştir. Montagna, Müttefik Temsil Heyetlerinin tüm çabalarına rağmen Türk Temsil Heyetinin Rumların (mübadele dışı) kalmalarına izin verilen İstanbul bölgesi sınırlarını Bostancı ve Pendik köylerini içerisine alacak biçimde genişletmeye razı olmadığını belirtmiştir. Bunlara ilave olarak Montagna, Türk Heyetinin 30 Ekim 1918 tarihinden sonra göç etmiş Rumların (İstanbul’da) burada kalmalarına razı olmadığını ancak “buna karşılık birtakım Müslüman halkların mübadele dışında tutulması konusunda yeni bir isteğinden vazgeçerek, büyük bir fedakârlığa” katlandığını belirtmiştir. LBK Kitap II, s.381-383.

Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda da Yunanistan'daki Müslüman Türklerden bahsedilmek suretiyle dile getirilmiş ancak Yunanistan'ın bu konuda güvence vermesi ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin de Yunanistan'ı desteklemesiyle sözleşme bu haliyle kabul edilmiştir.

Mübadelenin uygulanması sırasında sözleşmedeki belirsizlikten kaynaklanan bu konuyu, Yunanistan kendi menfaatine uygun olarak kullanmak için uygun zamanı beklemiştir. Venizelos, Lozan Mübadele Sözleşmesinin imzalamasını yorumlarken aslında bu durumu itiraf etmiştir. Venizelos'a göre, Rum vatandaşlarından çoğu, Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu sözleşmeyle Yunanistan, ülkesindeki Müslümanların gidişini (zorunlu olarak) güvence altına almıştır.³⁴ Türk tarafı ise Sözleşme ile ülkesinden ayrılan ve ayrılacak olan Ortodoks Rumların bir daha Anadolu'ya dönmemesini hukuki güvence altına almıştır. Her iki ülke açısından bir yönüyle kazançlı çıkılan mübadelenin hiç beklenilmeyen masum bir tarafı olarak Epir-Çamerya bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutlar, kendilerini zorunlu mübadil olarak bulmuşlardır. Böylece de Arnavutların kaderi sözleşmenin yürürlüğe girmesinden bir ay sonra kurulması öngörülen Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonunun³⁵ ve Yunanistan'ın insafına terk edilmiştir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir konu da Türk Delegatesi olan Dr. Rıza Nur'un Alt Komisyondaki samimi tutumudur. II. Meşrutiyet Döneminde kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde yer alan Dr. Rıza Nur, muhalif Arnavut kökenli mebuslarla işbirliğine girmiş ve hatta Arnavutluk isyanlarını desteklemekle suçlanmıştır. Dolayısıyla Arnavutlara sempatiyle bakan Rıza Nur'un, Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonunda Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların mübadele dışında kalması için sarf ettiği gayretlerinin hatırı sayılır, samimi bir çaba olduğunu söylemek de mümkündür.

Epir-Çamerya Arnavutları

Türk-Yunan mübadelesindeki Epir-Çamerya Arnavutlarının durumunu daha iyi anlayabilmek için Yunanistan'da "*Megali İdea*"yı uygulamaya koyan Venizelos'un politik hayatına kısaca bakmak faydalı olacaktır. Venizelos'un Başbakanlığında Yunanistan, Balkan Savaşları sonrası yüzölçümünü ve nüfusunu iki katına çıkardığı gibi ekonomisini de güçlendirerek Epir-Çamerya bölgesini de işgal etmiştir. Venizelos, I. Dünya Savaşı'nda Megali İdea'yı gerçekleştirmek için İtilaf Devletleriyle birlikte hareket etmiştir. Yunanistan, Başbakan Venizelos'un

³⁴ Renée Hirschon, *Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, çev. Müfide Pekin, Ertuğ Altınay, İst. Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s.44.

³⁵ Mübadele Sözleşmesi gereği olarak Bağlı taraflardan her birinden dört ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Konseyi'nin seçeceği üç üyeden oluşacak ve Türkiye ile Yunanistan'da toplanacak bir Karma Komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyonun başkanlığını tarafsız olan her üç üyenin sırası ile yapması kararlaştırılmıştır. Karma Komisyon gerekli durumlarda başkanlığını tarafsız başkanın yapacağı bir Türk ve Yunan üyeden oluşacak alt komisyon kurmaya yetkili kılınmıştır. Arı, *age*, s.19.

liderliğini yaptığı dönemde, İzmir ve Batı Anadolu'yu işgal etmiştir. Bu dönemde Sevr Antlaşması da imzalanmış ve Venizelos, 1 Kasım 1920 seçimlerine İngiltere'de pahalı kâğıda bastırılan “*Büyük Yunanistan*” haritasıyla girmiştir. Venizelos ve Megali İdeacılar, seçimi kaybederken Megali İdea için savaşa inanmayan Dimitrios Gunaris başbakan olmuştur.³⁶

Venizelos'un seçimi kaybetmesinde Megali İdea'ya karşı çıkan Yunan halkının yanı sıra ülkede yaşayan farklı kimlikler de etkin rol oynamıştır. Bu dönemde Kuzey Yunanistan'ın yüzde 39'unu Müslümanlar (büyük çoğunluğu Arnavut) oluşturmuş ve bunların da Megali İdea'ya hayır dedikleri tahmin edilmiştir. Venizelos seçimleri kaybederek ülkeyi terk ederken Kral Konstantin ülkeye dönmüştür. “*Küçük Fakat Saygın Yunanistan*” düşüncesini destekleyenlerce oluşturulan yeni iktidar, Anadolu'dan ordusunu çekmediği gibi 1921 yılı başlarında basına sansür uygulayarak halkın Anadolu'daki yenilgi ve felaketten haberdar olmasını engellemiştir. Böylece Venizelos, Megali İdea'nın yenilgisinin yükünden kurtulurken karşıtları, Venizelos'u bilerek seçim kaybetmek ve yenilginin sorumluluğunu krala yüklemekle suçlamıştır.³⁷

Yunanistan'da ihtilal komitesi tarafından önemli asker ve siyasilerin Küçük Asya Felaketi'nden sorumlu tutularak infazlarının gerçekleştirilmesi, Yunanistan'da deneyimli diplomat sıkıntısını doğurmuş ve gözler, yıllardır önemli konferanslarda Yunanistan'ı temsil eden deneyimli ve zeki diplomat olan ve Paris'te bulunan Eleftherios Venizelos'a çevrilmiştir.³⁸ İhtilal komitesi, 14/27 Eylül 1922 tarihinde³⁹ Venizelos'a bir telgraf çekerek; “Yunan ulusal çıkarlarının yurtdışında savunulması için kendisine büyük güven duyduklarını” belirtmiştir. Bu isteğe olumlu yanıt veren Venizelos, ülkesini Lozan Konferansı'nda hiçbir siyasi sıfatı olmaksızın temsil etme fırsatını yakalamıştır.⁴⁰

Bunlara ilave olarak Yunanistan'ı Lozan Konferansı'nda temsil eden Venizelos, Müslümanların⁴¹ ülkesinden çıkarılması ve Rumların yeniden Anadolu'ya gönderilmesi yönünde politika izlemiştir. 14 Aralık 1922 tarihli toplantıda Venizelos, mübadeleye öncelikli olarak insani bakış açısıyla yaklaştığını ifade etmiş ve mübadeleden nefret ettiğinin altını çizerek, Anadolu'dan sınır dışı edildiğini iddia ettiği Rumların geri kabul edilmesi halinde mübadeleden vazgeçebileceklerini beyan etmiştir.⁴² Bu gelişmelere bakarak Venizelos'un siyasi

³⁶ Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.22-28.

³⁷ Demiröz, *age*, s.28-35.

³⁸ Tağmat, agm, s.147.

³⁹ Cihangir, agm, s. 135.

⁴⁰ Tağmat, agm, s.147.

⁴¹ Anadolu işgali devam ederken 1 Kasım 1920 seçimlerinde Megali İdea'ya karşı Yunanistan'daki farklı grupların Venizelos'u yenilgiye uğratmış olması ve bu grupların arasında Müslüman Arnavut unsurunun yer alması önemlidir.

⁴² Tağmat, agm, s.153.

fikirlerinin ve faaliyetlerinin Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların kaderlerini doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür.

Epir bölgesinde bulunan Çamerya veya Yunan halkının deyişiyle Thesproita, İyon Denizi kıyılarında başlayarak doğuda İyonya dağlarına ve güneyde Preveze körfezine kadar uzanan bölgedir. Kendilerinin İliryalı⁴³ atalarından geldiklerini kabul eden buradaki Arnavut nüfus, İliryalılardan bu yana bu bölgenin yerlisidir. Bir diğer önemli Arnavut nüfus ise Kalamit Nehri'nin her iki yakasına kurulmuş olan kasaba ve köylerde yaşayanlardır. Bu bölgede I. Dünya Savaşı öncesi nüfusun yüzde 93'ünü Arnavutlar oluşturmakta iken Müslüman Arnavutların bölgeyi terk etmek zorunda kalması sebebiyle savaş sonrası Arnavut nüfus oranı yüzde 50'ye inmiştir. Ayrıca Yunanistan, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması dâhilinde sınırları içerisinde yer alan Arnavutları azınlık olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra "Arvandis" olarak adlandırılan bölgedeki Ortodoks Arnavut nüfusa dokunulmaması sebebiyle pek çok Müslüman Arnavut'un da Hristiyanlığa geçtiği değerlendirilmiştir.⁴⁴

Lozan'da imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nden sonra bile Türk-Yunan mübadelesi oturumunda Yunan delegesi, Epir bölgesinde yaşayan (Müslüman) Arnavut azınlığı göndermek gibi bir niyetlerinin olmadığını yeniden ifade etmiştir. Hatta Yunanistan Hükümeti, Arnavutların kaygısını gidermek için Milletler Cemiyeti'ne yazdığı 6 Ağustos 1923 tarihli mektupta, Arnavut azınlığın mübadele dışı tutulacağını beyan etmiştir. Ayrıca 3 Ekim (1923) tarihinde Tiran'daki Yunan sorumlu (Temsilci) da Yunanistan'ın (mübadele sözleşmesi) sorumluluklarından kaçmayacağını ifade etmek suretiyle⁴⁵ Müslüman Arnavutların mübadele kapsamı dışında tutulacağını belirtmiştir. Ancak Yunan Hükümeti verdiği tüm bu taahhütlere uymamıştır. Balkan Savaşları sonrasında işgal ettiği ve nüfusunun hemen tamamı Müslümanlardan oluşan Epir - Çamerya bölgesindeki Müslüman Arnavutları Lozan Mübadele Sözleşmesi'nden sonra başlayan nüfus mübadelesinde Anadolu'dan gelen göçmen Rumlarla değiştirmek için harekete geçmiştir.⁴⁶ Burada belirtilmesi gereken önemli bir konu da bu süreçteki Arnavutluk'un siyasi durumudur.

Arnavutluk, 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra bir türlü iç istikrarını sağlayamadığı gibi komşusu olan devletlerin işgallerine de engel

⁴³ Balkan yarımadasına en eski yerleşen İlirlerdir. Bunların, eski Yunanistan'ın sınırından başlayarak Adriyatik'in kuzeyine kadar yani bugünkü Arnavutluk'un dışında Bosna-Hersek ve Dalmaçya'ya kadar olan coğrafyada yaşadıkları kabul edilir. Mehdi Frashëri, *Historia Elashite Eshqiperise Dhe E Shqipetareve*, Phoenix, Tiranë, 2000, s.51-53.

⁴⁴ Nazif Mandacı, Birsan Erdoğan, *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara, 2001, s. 37-38; Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.112.

⁴⁵ J.Swire, *Albania-The Rise Of A Kingdom*, Arno Press&The New York Times, New York, 1971, s. 415.

⁴⁶ Özcan, *age*, s.111-112.

olamamıştır. Londra Konferansı kararıyla Ren Prusya'sında küçük bir prensliğin başında bulunan Prens dö Vid'in kardeşi Giyom-Frederik-Hanri dö Vid Arnavutluk Kralı olarak atanmıştır. I. Dünya Savaşı başladığında kral, Arnavutluk'u terk etmiş ve ülke yeniden işgallerle karşı karşıya kalmıştır. I. Dünya Savaşı devam ederken İtalya ile Müttefikler arasında imzalanan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Gizli Antlaşması ile Arnavutluk toprakları da Anadolu toprakları gibi İtalya'ya ile pazarlık konusu yapılmıştır.⁴⁷ Savaş sonrası Arnavutluk'ta işgaller devam etmiş ve Arnavutluk, yeniden bağımsızlık mücadelesi verdikten sonra mübadelenin yapıldığı yıllarda iç istikrarını sağlamakla uğraşmıştır.⁴⁸ Bu süreçte, Yunanistan'ın Arnavutluk'taki siyasi belirsizlikten de yararlanmak suretiyle ülkesindeki Müslüman Arnavutları mübadeleye dâhil etmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Atina Büyükelçisi Mid'hat Frashëri'nin Yunan Makamlarıyla Temasları ve Talepleri⁴⁹

Lozan'da Türk ve Yunan Mübadelesi üzerine ateşli tartışmaların yaşandığı bir dönemde M. Frashëri,⁵⁰ 9 Ocak 1923'te Atina'ya Arnavutluk Büyükelçisi olarak atanmıştır. Böylece Frashëri, kendisini Türk ve Rum mübadelesi kapsamında Yunanistan'ın Epir-Çamerya- bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutları zorla mübadele kapsamına dâhil etme sürecinin içerisinde bulmuştur. Atina Büyükelçisi Frashëri, süreci ve girişimlerini raporlar halinde kendi ülkesine büyük bir titizlikle göndermiştir.

M. Frashëri, Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlara karşı "*Yunan düşman politikası*"nı Lozan'da Nüfus Mübadelesi Alt Komisyon Başkanlığı da yapan İtalyan Montagna'dan⁵¹ tesadüfen öğrenmiştir. Montagna, Frashëri'ye Yunan delegesinin Lozan'da var olan mübadele anlaşmasına göre, "*Yunanistan'da yaşayan Müslüman Arnavutları Türk olarak kabul etmeyeceğini taahhüt ettiğini*" belirtmiştir. Montagna'ya göre, Müslüman Arnavutlar Türkiye'deki Rumların mübadelesine dâhil edilemez.⁵² Ancak kısa bir süre sonra yaşanan gelişmeler Montagna'yı doğrulamamıştır.

⁴⁷ Londra Gizli Antlaşmasına göre, Müttefikler, İtalya'nın bir ay içerisinde savaşa katılması karşılığında bu ülkeye; Trieste ile İstirayayı, Arnavutluk'ta Valona (Avlonya) ile Saseno adasını, Dalmaçya adalarından bir kısmını ve On İki Ada'yı vaat etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti topraklarından Antalya da İtalya'ya verilecek ve İtalya'nın Trablusgarp ve Eritre sömürgeleri genişletilecektir. Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul, 2007, s.118.

⁴⁸ Arnavutluk'un 28 Kasım 1912 sonrası siyasi belirsizliği ve çizgisi için bakınız: Özcan, *age*, s.22 vd.

⁴⁹ Çalışmamızda faydalandığımız raporlar, Luan Maltezi ve Sherif Delvina tarafından Arnavutluk Devlet Arşivinden tasnif edilerek, yorum yapılmaksızın 2002 yılında *Mid'hat Frashëri Ministër Fuqiplote Athinë (1923-1926)* başlığıyla Arnavutça olarak yayımlanan kitaptan alınmıştır.

⁵⁰ Arnavutça kaynaklarda yazıldığı gibi kullanılacaktır.

⁵¹ Frashëri'nin raporlarında Montagna olarak yazılmıştır.

⁵² Luan Malltezi ve Sherif Delvina, *Mid'hat Frashëri Ministër Fuqiplote Athinë (1923-1926)*, Shtëpia Botuese "Lumo Skendo", Tiranë, 2002, s. 3-7.

Yunanistan'ın Yanya valisi, bir yerel gazeteye verdiği demeçte (Müslüman) Arnavutların Türk olarak mübadele edileceğini açıklamıştır. Bu açıklama, Yunanistan'da yaşayan Arnavutlar arasında adeta şok etkisi yaratmıştır. Bu süreçte Yunan milletvekili Bakelbaşı da bir gazeteye verdiği beyanatta, Epir bölgesine Türkiye'den dönecek Rum mültecileri yerleştirmek için gideceğini ifade etmiştir.⁵³ Bu beyanlar, yetkililerden ziyade Yunan Hükümetinin (Müslüman) Arnavutluk halkını zorla yerinden etme politikasının devreye sokulacağını işaretleri olmuştur.

Yunanistan, Mübadele kapsamında olmayan kendi sınırları içerisindeki Müslüman Arnavutları da Mübadeleye dâhil etmek suretiyle mübadeleyi ülkesinde etnik temelde değerlendirmiştir. Ancak Yunanistan benzer bir talep Türkiye'den geldiğinde farklı tepki vermekten geri kalmamıştır. Şöyle ki, Yunanistan, Anadolu'dan (Ortodoks) Rumlar dışında Ortodoks Araplar ile diğer Hristiyanları ülkesine kabul etmemiştir. Bu süreçte Mersin'de yaşayan Ortodoks Arapların mübadeleye dâhil edilip edilmeyeceği (Muhtelit Mübadele Komisyonunda) tartışma konusu olmuştur. Ancak görüşmeler sonucunda Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlar ile Türkiye'deki Katolik Rumların ve Ortodoks Arapların mübadeleden ayrı tutulması gerektiğine karar verilmiştir.⁵⁴ Yunan komisyon üyeleri, gerekçe olarak Arap Ortodokslarının kendileriyle hiçbir münasebet ve millî bağlarının olmamasını ileri sürmüştür.⁵⁵ Yunan temsilcilerinin bu yaklaşımlarına rağmen, Yunan makamları Epir - Çamerya bölgesinde bulunan Müslüman Arnavutları mübadeleye zorla dâhil etme planını uygulamaktan vazgeçmemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Yunanistan mübadeleyi kimi zaman dinî, kimi zaman da etnik temel üzerinden değerlendirmiştir.

Epir⁵⁶ bölgesini Müslüman Arnavutlardan arındırarak Anadolu'dan gelen Rumları yerleştirmek suretiyle bölgedeki Arnavutluk iddialarını ortadan kaldırmak niyetinde olan Yunanistan,⁵⁷ görüşmelerde alınan kararların aksine, ülkesindeki Müslüman Arnavutları mübadeleye dâhil edebilmek için yeniden çalışmalarına hız vermiştir. Onun için Türkiye'den çıkarılan Ortodoks Rumlara

⁵³ Malltezi ve Delvina, age, s. 3-7.

⁵⁴ Özcan, age, s.112. Ortodoks Türklerin mübadele kapsamı dışında tutulması kararı alınmasına rağmen önemli miktarda Ortodoks Türk, Yunanistan'a gider. Erdal, age, s.52.

⁵⁵ Erdal, age, s.75.

⁵⁶ 25 Ağustos 1924 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde "Epir Müslümanlarının nakline karar verildiği" haberi yer almıştır. Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelelerin Mağlum Misafirleri –Mübadele ve Kamuoyu (1920-1923)*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007, s.173.

⁵⁷ Epir bölgesinde Ortodoks Arnavutlar da yaşamaktadır. Ancak Ortodoks Arnavutlar, kendiliklerinden asimile olmuş sadece Attika gibi bulundukları bölgede sayıca çok olanlar geleneklerini korumuş ve ev içerisinde kalmak şartıyla ana dillerini muhafaza edebilmişlerdir. Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35-38.

karşı, Girit ve Arnavutluk sınırına yakın yerlerde yaşayan Müslümanlar zorla mübadeleye dâhil edilmek istenmiştir.⁵⁸

Yunanistan'ın, Epir bölgesini Müslüman Arnavutlardan arındırma politikasının altında yatan iki temel neden vardır. Birincisi, Anadolu'dan gelen Rumları yerleştirmek suretiyle Çamerya bölgesindeki Arnavutluk iddialarını ortadan kaldırmaktır. İkincisi de 4,5 milyon nüfuslu Yunanistan'da, I. Dünya Savaşı ve 1922 yenilgisi sonrasında ekonomik sıkıntıların başlamasıdır.⁵⁹ Yunanistan'a mübadele sonucu 1,3 milyon insanın daha gelecek olması Yunan liderlerini mübadele sözleşmesinin aksine kimi zaman Müslüman Arnavutları mübadeleye dâhil etme, kimi zaman da sözleşmeyi engellemeye itmiştir. Bu engellemeler üzerine mübadele sorunu, 1925 yılında Milletler Cemiyeti'ne oradan da Adalet Divanı'na sevk edilmiştir.⁶⁰

Lozan Konferansı öncesinde mübadeleye olan tutumunu yukarıda özetlediğimiz Venizelos, “*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” imzalanmadan dört gün önce 26 Ocak 1923 tarihinde *Eleftheron Vima* Gazetesi'ne şu açıklamada bulunmuştur: “... Biliyorum ki göçmen nüfus bu yaptığım için beni lanetleyecek. Ama vicdanım onların yararına çalıştığımı söylüyor.”⁶¹

Venizelos, Pire'de göçmenlere hitaben yaptığı bir başka konuşmasında da mübadeleye sebep olan “*Küçük Asya*” felaketini İstanbul'un kaybedilişiyle mukayese etmiştir: “*Küçük Asya Felaketi'nin İstanbul'un alınmasından daha büyük bir felaket olup olmadığı incelenmeye değer. İstanbul alındığında (Türkler tarafından fetbedildiğinde) millet yerinde kalmaya devam etmişti.(...) (B)ugün uğradığı felakete uğramamıştı.*”⁶² Başka bir beyanında Venizelos, mübadele sözleşmesini imzalamadaki amacının Yunanistan'daki Müslümanların gidişini güvence altına

⁵⁸ Özcan, *age*, s.112.

⁵⁹ Göçmenlerin Yunanistan'a gelişiyle 1922 yılına kadar Yunanistan'da olmayan halı, kumaş dokumacılığı gibi iş kolları geliştiği gibi tütün ve buğday üretiminde de artış gözlenmiştir. Ayrıca Yunanistan'da sol güçlenmiş ancak 1923-1932 yıllarında Yunanistan hiç olmadığı kadar dış borca girmiştir. Mübadil Yunan halkı, 1922'ye kadar “*kurtarılmayı bekleyen boyunduruk altındaki kardeşlerimiz*” yerine “*Yunanlılığından*” kuşku duyulan ekonomide rakip kabul edilen “*ötekiler*” olarak değerlendirilmiştir. Demiröz, *age*, s.31-34.

⁶⁰ Özcan, *age*, s.113. 1925 yılında Türkiye, Atina'ya büyükelçi atamış ve 1 Aralık 1926 tarihinde mübadele sorununu aşmak için Türk-Yunan Etabli Anlaşması imzalanmıştır. 1920-1928 yılları arasında göçlerin de etkisiyle Yunanistan nüfusu yaklaşık iki katına çıkmış ve konut, işsizlik gibi sorunlarla Yunanistan'ın iç istikrarı bu dönemde siyasi belirsizlik göstermiştir. S.Esin (Derinsu) Dayı, “Atatürk'ün Balkan Politikası (1923-1938)”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, İstanbul, 22-24 Ekim 2003, s.624-626. Sonradan Mübadele Anlaşması gereği karşılaşılan sorunları çözümlmek üzere Muhtelit Mübadele Komisyonu kurulmuştur. M.Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 47. Komisyon çalışamaz hale gelince de 21 Haziran 1925 tarihinde Ankara ve 1 Aralık 1926 tarihinde de Atina Anlaşmaları imzalanmıştır. Venizelos'un Ağustos 1928'de yeniden başbakan olması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşaması üzerine 10 Haziran 1930'da Türk-Yunan Ahali Mübadele Anlaşması imzalanmıştır. Hatipoğlu, *age*, s.115.

⁶¹ Demiröz, *age*, s.30.

⁶² Demiröz, *age*, s.28.

almak olduğunu da itiraf etmekten çekinmemiştir.⁶³ Venizelos'un ülkesindeki Müslümanları gönderme konusunda başarılı olduğunu da söyleyebiliriz. 1920'lerde Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfus oranı yüzde 20 iken 1930'da bu oran yüzde 6'ya kadar düşmüştür. Böylece Yunanistan, tarihinde hiç olmadığı kadar "*homojenleşmiş*"tir.⁶⁴

Müslüman Arnavutların zorla mübadeleye dâhil edilmesi ihtimalinin belirmesi üzerine Lozan'da bulunan Arnavutluk temsilcilerinden⁶⁵ Mehmet Konica, Yunanistan'ı temsil eden Venizelos ile Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların durumunu görüşmüştür. Konica, Arnavutların mübadele dışında kalabilmesi için ilginç bir teklifte bulunmuştur. Konica, Arnavutluk'un Gjirokastra (Ergiri) ilinde bulunan 28.000 Yunan asıllı Arnavut vatandaşın Çamerya'da bulunan Arnavut asıllı Yunan vatandaşlarıyla değişimini teklif etmiştir. Teklifi ilgiyle karşılayan Venizelos, teklife sıcak bakmakla beraber değişimin zorla değil istekle yapılmasından yana olduğunu bildirmiştir. M. Konica da bu durumu 13 Haziran 1923 tarihli gizli ibareli bir raporla Arnavutluk Dışişleri Bakanına bildirmiştir.⁶⁶

Konica'nın bu teklifi ile Venizelos'un mübadele "*isteğe*" bağlı olsun teklifi arasında çelişki vardır. Mübadeleyi kimi zaman etnik anlamda yorumlayan Yunanistan, kendi ülkesinden Müslüman Arnavutları "*zorla*" göndererek Epir-Çamerya bölgesini Müslüman Arnavutluk nüfusundan arındırırken Ergiri bölgesindeki iddialarını sürdürebilmek için burada yerleşik bulunan Yunan asıllı vatandaşların yerlerinde kalmalarına olanak sağlamıştır.

Mid'hat Frashëri, Müslüman Arnavutların Türk-Yunan Mübadelesine dâhil edilmemesi için yoğun bir çalışma içerisine girmiştir. Frashëri, bu amaçla başta Venizelos olmak üzere Yunan devlet adamlarıyla doğrudan doğruya 80 kadar görüşme yapmış ve Yunanistan makamlarına 200 kadar yazı yazmıştır. Bu görüşmelerde Yunan makamları, büyükelçiye Müslüman Arnavutların mübadele kapsamına dâhil etmeyecekleri güvencesini vermiştir. Gerçi mübadele konusu gündeme geldiğinde Venizelos, 14 Aralık 1922 tarihli Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda zorunlu nüfus mübadelesinden vazgeçmek için sıraladığı altı maddeden beşincisinde: "*Yunan Hükümeti, Yunanistan'da oturan Türkleri, Yunan ülkesini bırakıp gitmeğe zorlayıcı nitelikte sayılabilecek hiçbir tedbir almamak yükümünü kabul edecektir...*" garantisini de vermekten çekinmemiştir.⁶⁷ Bu gelişmeleri bilen Frashëri, Yunan makamlarının güvencelerine ihtiyatla yaklaşmıştır.

⁶³ Hirschon, *age*, s. 44.

⁶⁴ Demirözü, *age*, s.31.

⁶⁵ Lozan Konferansı devam ederken Arnavutluk Heyeti, Osmanlı Devleti'nin borçlarının görüşüldüğü komisyon toplantılarına katılmıştır. Özcan, *age*, s.101.

⁶⁶ Maltazi ve Delvina, *age*, s. 47-49. Belge no:18, Arkivi Qender i Shetit (AQSH) F.251, v.1923, d.141,f.1-4.

⁶⁷ LBK *Kitap I*, s.226-227.

Frashëri; Yanya'da çıkan *Qiriks* isimli gazetenin 26 Mayıs 1923 tarihli sayısında, Yanya Valisinin yayınladığı genelgeye rastlamıştır.⁶⁸ Genelgede, Arnavutların Türklerle birlikte mübadeleye dâhil olacağı bilgisi yer almıştır. Frashëri, bu haber üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanlığı ile görüşmüştür. Bakanlık yetkilileri Frashëri'ye Yanya, Makedonya ve Trakya valiliklerine Arnavutların Türkler gibi muamele görmeyeceklerini içeren bir genelge gönderdiklerini ifade etmişlerdir.⁶⁹

Böylece Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, Müslüman Arnavutları mübadeleye dâhil etmeyeceğini bir kez daha teyit etmiş olur. Ancak Frashëri, Arnavutluk Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 2 Temmuz 1923 tarih ve 569 numaralı raporuyla "*Çamerya bölgesinde meydana gelen olayların amacının orada yaşayan (Müslüman) Arnavut nüfusu yerinden yurdundan sökerek göçe zorlamak*" olduğunu bildirmiştir. Frashëriye göre Çamerya Arnavutları provoke edilerek evlerini terk etmeye zorlanmış ve Asya'dan (Anadolu'dan) gelecek göçmenlere (Rumlara) yer hazırlanmıştır.⁷⁰

Frashëri'nin Arnavutluk Dışişleri Bakanlığına bildirdiği gibi Yunanistan, Çamerya Arnavutlarını mübadeleye dâhil etme çabalarına devam etmiştir. Bu süreçte, Çamerya Arnavutlarından oluşan dört kişilik bir heyet, mübadeleye dâhil olmamak için Yunanistan üst düzey yetkililerinden randevu almıştır. Söz konusu heyet, 19 Temmuz günü darbe lideri Plastiras,⁷¹ Başbakan Gonatas, Tarım Bakanı Lidero ve Dışişleri Bakanı Aleksandris ile görüşmüştür. Frashëri, 21 Temmuz 1923 günü 678 numaralı raporunda bu görüşmeler hakkında Arnavutluk Dışişleri Bakanını bilgilendirmiştir. Görüşmede, Plastiras, Paramithi'de yaşayan halkın Türk olduğunu ifade etmiştir. Gonatas, Arnavutların Türkler gibi mübadele edilmeyeceğini fakat aynı zamanda birçok Türk'ün de kendilerini Arnavut (kökenli) vatandaş olarak yazdırmak istediğini belirtmiştir. Aleksandris ise kendilerinin Arnavutların mübadele dışında kalmasını istediklerini ancak Lozan Antlaşması Komisyonunun bu konuyu ayırt edeceğini ifade etmiştir. Görüşmeler sonucu Arnavut Heyeti kesin bir güvence ya da teminat alamadan Çamerya'ya dönmüştür. Frashëri, raporunda, yakın zamanda Dedeğaç'ta meydana gelen bir olayı örnek göstermek suretiyle⁷² Türklerin Arnavut belgesi almadığını bildirerek, gerçekte Arnavutların kendilerini belgelemeye çalıştıklarını ifade etmiştir.⁷³

Frashëri, kendi çabalarının ve Çamerya heyetinin girişimlerinin Müslüman Arnavutlar üzerindeki baskıyı engellemediği gibi Arnavutların mülklerine de el

⁶⁸ 23 Haziran 1923 tarih ve 494 numaralı raporu.

⁶⁹ Malltezi ve Delvina, *age*, s. 49-50. Belge no:19, *AQSH*. F.251, v.1923, d.203, f.51.

⁷⁰ Malltezi ve Delvina, *age*, s.50. Belge no:20, *AQSH*. F.251, v.1923, d.203, f.88.

⁷¹ 1922 Anadolu yenilgisinden sonra Yunan ordusunda darbeyi Albay Plastiras, Albay Gonatas ve Amiral Fokas yapmıştır. Demirözü, *age*, s.29.

⁷² Yaklaşık on gün önce Dedeğaç'ta üç Arnavut kökenli vatandaş gözaltına alınarak Drama'da Askeri mahkemeye çıkarılmıştır. Bunlardan birisi Dedeğaç Belediye çalışanlarına rüşvet vererek Arnavut olduğuna dair belge almıştır. Diğer iki Arnavut ise Dedeğaç'ta yaşayan Arnavutların sertifika almaları için propaganda yapmıştır.

⁷³ Malltezi ve Delvina, *age*, s.51-52. Belge no:21, *AQSH*. F.251, v.1923, d.143, f.53-55.

konulduğuna tanıklık etmiştir. Büyükelçi, 30 Temmuz 1923 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanlığına bir nota vererek; Zernec, Utra, Goricë, Beznisht, Konçkë, Gollomboç, Shullin, Lajthizë ve Zaroshkë köylerinde yaşayan halkın Yunan makamlarınca Türk olarak sayılması sebebiyle mülkiyetlerine el konulduğu şikâyetini dile getirmiştir.⁷⁴

Frashëri, Yunanistan'da Başbakan düzeyinde Pangalos ve Venizelos ile de görüşmeler yapmıştır. Venizelos ile görüşmesinde Arnavutluk Hükümetinin Yunanistan'ın Arnavut Müslüman unsur ile ilgili uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı doğrudan aktarmıştır.⁷⁵ Frashëri, Pangalos ile yaptığı görüşmede de Çameryalı Müslüman Arnavutların durumuyla ilgili bilgi vermiştir. Bu görüşmede Pangalos, Arnavutluk Büyükelçisini dikkatlice dinlemiş ve sorunla ilgileceğini ifade etmiştir.⁷⁶

Frashëri, Muhtelit Mübadele Komisyonun Yunanistan'ın isteği doğrultusunda Çamerya'dan Anadolu'ya 4 ile 5 bin arasında Çameryalı Müslüman Arnavut'u gönderme kararı aldığını öğrenmiştir. Büyükelçi, Arnavutluk Dışişleri Bakanlığını 15 Eylül 1925 gün ve 24 numaralı raporuyla bu konuda bilgilendirmiştir. Frashëri'ye göre Arnavut unsuru için büyük tehlike gözükmekte ve Çamerya boş kalmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Frashëri, bu gelişmeler karşısında Milletler Cemiyetinin dikkatinin çekilmesini ve Arnavutluk Hükümetinin Yunanistan'dan kovulan her Çameryalı için Arnavutluk'ta yaşayan Yunan unsuru karşısında sert önlemler alması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁷

Koniça bölgesinden iki Arnavut, 16 Eylül 1925 tarihinde Atina'daki Arnavutluk Büyükelçiliğine gelerek, Arnavut olduklarını ispat etmiş olmalarına rağmen Yunan makamlarının 23 Arnavut'u zorla Anadolu'ya göndermek istediklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanlığına Büyükelçilikten telefon edilerek bu kişilerin Anadolu yerine Arnavutluk'a gönderilmeleri istenmiştir. Ancak bakanlık yetkilileri bu kişilerin Muhtelit Mübadele Komisyon kararıyla Arnavut olarak tanımlanmadığı için zorla Anadolu'ya gönderileceğini bildirmiştir. Frashëri'ye göre bu olay, Yunanistan Hükümetinin uyguladığı hak ihlaline yeni bir örnek oluşturmaktadır. Onun için büyükelçiye göre, Tiran'da bulunan Yunan temsilcililiğine nota verilmesi ve Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti nezdinde de bu durumun protesto edilmesi gerekmektedir.⁷⁸

Frashëri, 17 Ekim 1925 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanından sonra Başbakan Pangalos ile iki ülke arasında vatandaşlık anlaşmasının ön görüşmesini yapmıştır. Frashëri, Yunan Başbakanına Çameryalı Arnavutların durumunun iki ülke ilişkilerini engellediğini ifade etmiştir. Büyükelçi, görüşmede 104

⁷⁴ Malltezi ve Delvina, *age*, s.54. Belge no:23, *AQSH*. F.251, v.1923, d.143,f.62.

⁷⁵ Malltezi ve Delvina, *age*, s.192-193. Belge no:141, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1,f.7-9.

⁷⁶ Malltezi ve Delvina, *age*, s.194-195. Belge no:143, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1,f.45.

⁷⁷ Malltezi ve Delvina, *age*, s.208-209. Belge no:153, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1,f.119-120.

⁷⁸ Malltezi ve Delvina, *age*, s.210-211. Belge no:155, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1,f.198.

Çameryalının hiçbir sebep gösterilmeden tutuklandığını dile getirmiş ve Çameryalıların mallarına zorla el konulması ile onlara uygulanan baskılardan bahsetmiştir. Bunları not alan Yunanistan Başbakanı, Frashëri'ye gerekli önlemleri alacağı taahhüdünde bulunarak Yanya Komutanına ve tarım bakanına bu konuyla ilgilenmesi için kesin talimat vereceğini ifade etmiştir. Ancak Frashëri'ye göre Pangalos, Çameryalılar hakkında Lozan Anlaşmasındaki maddeleri bilmezden gelmektedir. Yunanistan makamlarının bu tutumu karşısında Frashëri, kendi hükümetine Türkiye'nin tutumunu örnek göstermiştir. Frashëri'ye göre, Yunanistan'ın amacı, Çameryalıları kovmak ya da bunları gitmeye zorlamaktır. Bu durumun önüne geçebilmek için Arnavutluk'un da Türkiye gibi önlem almasını gerekli görmüş olan Frashëri, Arnavutluk Hükümetinin ülkesinde yaşayan Yunan azınlığı mübadele etmesini tavsiye ederek "*Yunanlılar bize yalvarmalı biz onlara değil*" ifadesini kullanmıştır.⁷⁹

Frashëri'nin güvenilir kaynaklardan öğrendiğine göre, Preveze valisi Çeka, Margiliş müftüsüne ve Arpitse muhtarlarına halka mübadeleye dâhil olunması yönünde beyanda bulunarak halkı teşvik etmeleri için rüşvet teklif etmiştir.⁸⁰ Frashëri'nin Yunan makamlarıyla doğrudan görüşmeleri ve yazışmaları Çamerya'da yaşayan Müslüman Arnavutlarının mübadeleye zorla dâhil edilmesini engelleyememiştir. Bunun üzerine Frashëri ve Arnavutluk makamları, Müslüman Arnavutları mübadele dışında tutabilmek için Milletler Cemiyeti ile Muhtelit Mübadele Komisyonu nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

Frashëri'nin Milletler Cemiyeti ile Muhtelit Mübadele Komisyonundan Talepleri

Frashëri, Cenvre'ye Milletler Cemiyeti Genel Kurulu toplantısına giderek temaslarda bulunmuştur.⁸¹ Milletler Cemiyeti genel oturumunda konuşan Frashëri, Yunanistan'da yaşayan Müslüman (Arnavut)halkın haklarını Yunanistan Hükümetinin korumasını talep etmiştir. Ayrıca Frashëri, Lozan'da Venizelos ve Caclamos'un Müslüman Arnavutların haklarını koruyacağını taahhüt ettiğini hatırlattıktan sonra Arnavutların mülklerinin ellerinden alındığını iddia etmiştir.⁸²

Arnavut Hükümetinin şikâyeti üzerine, Yunanistan'ın "*Çamerya*"⁸³ bölgesinde yaşayan Müslüman Arnavutların durumu Cemiyet-i Akvam'da tartışılmıştır.⁸⁴

⁷⁹ Malltezi ve Delvina, age,s.216-217. Belge no:162, AQSH. F.251, v.1925, d.80,f.27-29.

⁸⁰ Malltezi ve Delvina, age,s.165. Belge no:118, AQSH. F.251, v.1925, d.131,f.198-199.

⁸¹ Frashëri, 13 Eylül 1923 tarihli Arnavutluk Dışişleri Bakanına gönderdiği raporunda, Milletler Cemiyetinin azınlıklardan sorumlu başkanı ile Bulgaristan'ın farklı tren istasyonlarında bulunan 2 bin Kosovalı mültecileri hakkında görüşme yaptığını bildirmiştir. Malltezi ve Delvina, age, s.58-59. Belge no:26, AQSH. F.251, v.1923, d.211,f.250-251.

⁸² Malltezi ve Delvina, age,s.59-61. Belge no:27, AQSH. F.251, v.1923, d.201,f.204-206.

⁸³ Chameria, Epir Bölgesinin sahil kısmına verilen Arnavutça ismidir. Şu anda güney Arnavutluk ile Kuzeybatı Yunanistan'da bulunmaktadır.

⁸⁴ Milletler Cemiyetinin 19 Aralık 1923 tarihinde 27. dönem 10. Oturumunda Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların durumu görüşülmüştür. Kurul, Çamerya konusu hakkında özel bir karar alarak Yunanistan'da yaşayan Arnavutluk nüfusun mübadeleye dâhil olmamasıyla ilgili 19 Ocak

Arnavut Hükümetine göre, Yunanistan, Türk-Yunan mübadelesi kapsamında bu bölgedeki Müslüman Arnavutları Türkiye'ye göndererek buraya Anadolu'dan gelen Rumları yerleştirmeye çalışmaktadır. Yunan delegeler ise Arnavutların sadece Arnavutluk'ta yaşadıklarını iddia ederek buradaki Müslümanların Türk olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşmelerden sonra Cemiyet-i Akvam da bu sorunu incelemek üzere Muhtelit bir (Mübadele) Komisyon kurulmasına karar vermiştir.⁸⁵

İsveçli Eric Einer Ekstrand başkanlığındaki bir özel heyet (komisyon), Epir bölgesinde Arnavut kökenli insanlardan bilgi toplamaya gitmiştir. Heyet, Yunanistan'da yaşayan azınlık Müslümanların kendilerinin Anadolu'dan (Türkiye'den) geldiğini düşündüklerinden mübadeleye dâhil olmak istediği sonucuna varmıştır. Yunanistan'da yaşayan Müslüman azınlığın çoğu Türk olduğundan bu durum heyeti şaşırtmamıştır. Fakat Çamerya Arnavutları, kendilerinin Arnavut ulusuna tabi olduklarını ifade ederek tartışmanın bu eksende yürütülmesini talep etmiştir. Bu durum, Cemiyet-i Akvam'ın 13. oturumunda 29 Ağustos-3 Ekim 1924 tarihleri arasında görüşülmüştür. Görüşmelerde Arnavutluk Heyeti, Yunan tarafının Epir'deki Arnavutları Türk azınlık olarak göstermek için çaba sarf ettiklerini iddia etmiştir. Sonuçta Cemiyet-i Akvam, Yunanistan'da yaşayan Arnavut Müslümanların korunması için tekrar bir komisyon kurulmasına karar vermiştir.⁸⁶

Frashëri raporunda, Muhtelit Mübadele Komisyonun faaliyetleri hakkında Arnavutluk Dışişleri Bakanına bilgi vermiş ve Komisyon Başkanı Ekstrand'ı açık bir şekilde Arnavut düşmanı olarak nitelemiştir. Sebebini de Yunanistan'ın Arnavutlara karşı yürüttüğü politikayı desteklemek olarak açıklamıştır.⁸⁷ Frashëri, Yunan delegesinin Lozan'da Arnavutların taleplerini onaylamasına rağmen şimdiye kadar 60 bin Arnavut'un kendi yurtlarından kovularak Anadolu'ya kendi iradeleri dışında gönderildiğini ifade etmiştir. Frashëri, beş bin Arnavut'un daha yerlerinden edilmesi projesinin Yunan ve Türk Hükümetinin taahhütleri ile Milletler Cemiyeti kararlarına ters düştüğünden mübadelenin önüne geçilmesini ülkesinden talep etmiştir.⁸⁸

Çamerya'dan beş bin Arnavut'un zorunlu mübadeleye dâhil edilmemesi için harekete geçen Frashëri, İstanbul'da bulunan Muhtelit Mübadele Komisyonuna gönderdiği yazısında, Muhtelit Mübadele Komisyonunu, hükümetinin kendisine verdiği yetki çerçevesinde güçlü bir şekilde protesto etmeyi düşündüğünü bildirmiştir.⁸⁹ Beş bin Müslüman Arnavut'un mübadele kapsamında gönderilmesi

1923 tarihli Yunan deklarasyonunun uygulanması talebi konusunda ısrar edilmesi gerektiğine karar vermiştir.

⁸⁵ Miranda Vickers, *The Albanians*, WBC Ltd. London, 1997, s.112-113.

⁸⁶ Vickers, *age*, s.112-113.

⁸⁷ Malltezi ve Delvina, *age*, s.200-202. Belge no:147, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1, f.132-134.

⁸⁸ Malltezi Malltezi ve Delvina, *age*, s.240-242. Belge no:181, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/2, f.117.

⁸⁹ Malltezi ve Delvina, *age*, s.239-240. Belge no:180, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/2, f.109.

üzerine Frashëri, Arnavutluk Hükümeti adına durumu Muhtelit Mübadele Komisyonu nezdinde protesto etmiştir. Frashëri, protestosunda mübadelenin Lozan Konferansı çerçevesinde yapıldığını hatırlatarak Arnavut kökenli Müslümanların bu mübadele kapsamı dışında tutulmasının Lozan'da belirtildiğini ve bu durumun kabul edildiğini ifade etmiştir.⁹⁰ Protestodan sonra Frashëri, İstanbul Arnavutluk Konsolosu Nezir Bey'i de 20 Kasım 1925 günü bilgilendirmiştir.⁹¹

Frashëri mübadelenin önüne geçilemediğini gördükten sonra Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda kendi çözüm önerisini de sunmuştur. Frashëri'ye göre, bu durum karşısında Arnavutluk, Milletler Cemiyeti nezdinde girişimde bulunmalıdır. Eğer Milletler Cemiyeti tayin ettiği temsilciler aracılığı ile Yunanistan'daki Arnavutlara karşı uygulanan baskı ve şiddeti kaldırmak için önlem alamazsa o zaman Arnavutluk; Arnavutluk'ta yaşayan Yunan unsuruna karşı benzer önlemler almalıdır. Arnavutluk Hükümeti, o ana kadar kovulan (mübadeleye dahil edilen) her Çameryalıyı Arnavutluk'a davet ederek bunları Yunan unsurunun mülkünde ve evlerine yerleştirmelidir.⁹² Bu durum, Büyükelçi tarafından Yunanistan'ın Anadolu'dan gelen Rumları Çamerya bölgesindeki Arnavutların mülklerine el koyarak evlerine yerleştirilmesine bir misilleme olarak teklif edilmiştir.

1924 yılı boyunca Follorin ve Kostur bölgesinde bulunan 38 Arnavut köyünden 31'i mübadeleye zorlanarak boşaltılmıştır. 1925 yılına kadar ise bu köylerden 35 bin Müslüman Arnavut Anadolu'ya gönderilmiştir. Milletler Cemiyetinde bulunan Arnavut delegesinin 1928 yılı genel kurulunda sunduğu rapora göre, 1924'ten başlayarak 1926 yılına kadar Follorin ve Kostur bölgesinden 40 bin Arnavut, zorla göç ettirilmiştir. Ayrıca Epir'den de 20 bin Arnavut göçe dâhil edilmiştir.⁹³ Göçe ya da mübadeleye zorlanan Arnavutların bir kısmı Arnavutluk'a giderken büyük bir kısmı Türkiye'ye gönderilmiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonu, 1924 yılının Haziran ayında Türkiye ve Yunanistan'ın iyi niyeti sayesinde dört- beş senede biteceği tahmin edilen "*tabliye ve sevkîyat*" işlerinin 1924-1925 yılı kışından önce son bulacağını açıklamıştır. Tevfik Rüştü Bey⁹⁴ de *İkdam* Gazetesi'ne verdiği beyanatta Eylül 1924'te mübadelenin ahali nakletme işinin sona ereceğini açıklamıştır. Gerçekten de mübadillerin sevk işlemi 1924 yılının Ekim ayına kadar tamamlandığı için Drama, Kayalar ve Kozan gibi yerlerde ara komisyonlar lağvedilmiştir. Ancak Selanik ve Epir'de mübadele tamamlanamadığı için birer komisyon bırakılmış ve 1925

⁹⁰ Malltezi ve Delvina, *age*, s.240-242. Belge no:181, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/2, f.117.

⁹¹ Malltezi ve Delvina, *age*, s.253-254. Belge no:191, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/2, f.296-298.

⁹² Malltezi ve Delvina, *age*, s.200-202. Belge no:147, *AQSH*. F.251, v.1925, d.131/1, f.132-134.

⁹³ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, *Historia e Popullit Shqiptar III*, Tiranë, 2007, s.503-505.

⁹⁴ Tevfik Rüştü Bey 29 Ağustos 1923 günü bu göreve atanır ve 4 Mart 1925 tarihinde Dışişleri Bakanı oluncaya kadar görevini sürdürmüştür. <http://www.mfa.gov.tr/sayin-tevfik-rustu-aras-in-ozgecmisi.tr.mfa-> (17 Eylül 2013).

yılının ilk aylarına dek seyrek de olsa mübadiller Türkiye'ye gelmeye devam etmiştir.⁹⁵ Makedonya kaynaklarında, Lozan mübadelesi kapsamında Ege Makedonyası'ndan (Selanik) 6.014 (Müslüman) Arnavut'un göçe tabi tutulduğu bilgisi yer almıştır.⁹⁶ Bu bilgidен de hareketle 1924 yılı sonlarında mübadelenin tamamlanamadığı yerlerin Müslüman Arnavutların mübadeleye dâhil edildikleri yereler olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin Tutumu

Türkiye, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra kendi siyasi rejimini belirleyerek buna göre teşkilatlanma faaliyetlerine başlamıştır. Ancak savaştan henüz çıkmış olan Türkiye, Türk mübadillerin iskânında olağanüstü çaba sarf etmek zorunda kalmıştır; çünkü Yunanlıların işgal ettiği bölgeler birer harabe halindedir ve hemen hepsi iskân bölgesi olarak belirlenen bu yerlerde gayri Müslimlerin terk ettiği evler de göçmen iskânına uygun değildir. Ayrıca göçmen mübadelesinde acele edilmek zorunda kalınması, isabetli bir imâr ve iskân plânının yapılmasına zaman bırakmamıştır. Bütün bunlara ilave olarak mübadeleye tâbi göçmenlerden başka diğer göçmen, mülteci ve yangınzedelerin de iskân edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁹⁷

Mübadelenin gerçekleşmesi sırasında alınması gereken acil tedbirler için 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur. 20 Ekim günü İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey, vekil (bakan) seçilmesinden hemen sonra 8 Kasım günü Mübadele, İmar ve İskân Kanununu çıkarmıştır.⁹⁸ Bu yapılanmadan sonra Türkiye, mübadele kapsamında ülkeye getirmeyi bekleyenlerin ulaşımını sağlayacak araçları belirlemiştir. Ayrıca, mübadillerin yerleşecekleri yerler saptanarak buralarda iskân hazırlıklarına hız verilmiş ve mübadeleye 10 Kasım 1923 günü başlanacağı açıklanmıştır.⁹⁹

Yunan makamları, Milletler Cemiyeti ve Muhtelit Mübadele Komisyonu ile yaptığı görüşmelerden sonuç alamayan Frashëri, mübadelenin diğer tarafı olan Türkiye ile temasa geçerek Müslüman Arnavutların Türkiye'ye gönderilmesine engel olmaya çalışmıştır. Bu amaçla İstanbul'a gelen Frashëri, hem Arnavutluk Konsolosu ve Arnavut kökenli vatandaşlarla görüşmüş hem de Türk yetkililer ve mübadele için oluşturulan Muhtelit Mübadele Komisyon Başkanı ile temaslarda bulunmuştur. Frashëri, Ahâli Mübadelesi Türk Heyet Başkanı Tevfik Rüştü Bey ile de bu kapsamda görüşmüştür. Frashëri, T.Rüştü Bey ile yaptığı görüşmede Arnavutluk Dışişleri Bakanı'nın İsmet Paşa'ya mektup yazması sonucu Ankara'nın (Türk Hükümetinin) Çameryalıları Türkiye'ye kabul etmemesi

⁹⁵ Arı, *age*, s.92.

⁹⁶ Nurcan Özgür Baklacioğlu, *Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s.172.

⁹⁷ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, 2000, s.49.

⁹⁸ Arı, *age*, s.24-32.

⁹⁹ Arı, *age*, s.71.

yönünde karar aldığını öğrenmiştir. Ancak Frashëri, bu kararın Muhtelit Mübadele Komisyonuna iletilmemesi sebebiyle pratikte öneminin olmadığını ifade etmiştir. Bir haftalık izlenimlerini 11 Ekim 1924 günü Arnavutluk Dışişleri Bakanına telgrafla bildiren Frashëri çözüm olarak, Arnavutluk Hükümetinin Milletler Cemiyeti nezdinde girişimlerde bulunarak Çameryahların Türkiye tarafından kabul edilmemesi yönünde uluslararası bir karar almaya ikna edilmesi gerektiğini bir kez daha belirtmiştir.¹⁰⁰

Frashëri'ye göre; “Yunanistan, Türkiye ve Muhtelit Mübadele Komisyonu, Yunanistan'daki Arnavutları değersiz bir eşya olarak görüyorlar, evlerinden kovuyorlar, mallarına el koyuyorlar ve şimdi bir köle gibi muamele yaparak zorla Anadolu'da tutmak istiyorlar”.¹⁰¹ Frashëri, Yunan makamlarına ve Muhtelit Mübadele Komisyonuna olan tepkisini Türk makamlarına da göstermiştir. Gerçekte, Türk Hükümetinin mübadele kapsamında Müslüman Arnavut nüfusu ülkesine kabul etmeye ekonomik ve siyasi şartları uygun değildir. Bu yüzden Türk makamları Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların mübadele kapsamında Türkiye'ye gelmelerine karşı çıkmıştır.

Türkiye de Arnavutluk gibi Yunanistan'da ikamet eden Müslüman Arnavutların yurtlarından göçe zorlanmalarına taraftar değildir. Bu durumun Lozan tutanaklarında yer aldığı yukarıda belirtilmişti. Mübadelenin uygulanması sırasında Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların da Yunanistan tarafından mübadeleye dâhil edilmesi üzerine konu, Türk makamları arasında yazışmalara sebep olmuştur. Bu belirsizlik ortamında Dâhiliye Vekâletinin “Arnavutluk” tabirinden ne anlaşılması gerektiğini sorması üzerine Hariciye Vekâleti, Dâhiliye Vekâletine 10 Eylül 1339 (1923) tarihli yazıyla Arnavut tabirinden “ırk ve kan itibarıyla (iddia edilen)” bağlılık olduğunu bildirmiştir. Dâhiliye Vekâleti de bu görüşü Mübadele ve İmar-İskân Vekâlet-i Celilesine 20 Kasım 1923 günü yazılı olarak bildirmiştir.¹⁰²

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâlet-i 11 Eylül 39 tarihli ve iskân 43405/4630 numaralı tezkiresiyle Arnavutların mübadele kapsamında olmaması sebebiyle mübadele kapsamında hiçbir “Arnavud” ferdin gelişine izin verilmemesini Dâhiliye Vekâletine bildirmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Vekâleti, (Müslüman Arnavutların) mübadele kapsamında kabul edilmemesi hususunu bütün vilayetlere tebliğ etmiştir. Ancak İzmir'e gelen mübadiller içerisinde Müslüman Arnavutlar da yer almış olacak ki, İzmir Valiliği bu durumun önüne geçebilmek için (Yunanistan'daki) hangi kazaların “Arnavud” olduğunun izahını Dâhiliye Vekâletinden istemiştir. Dâhiliye Vekâleti de 20 Kasım 1923 günü,

¹⁰⁰ Malltezi ve Delvina, *age*, s.134-135. Belge no:21.

¹⁰¹ Malltezi ve Delvina, *age*, s.149-150. Belge no:101, *AQSH*. F.251, v.1924, d.212, f.72-73.87.

¹⁰² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 10 Eylül 1923, fon kodu: 272.11, yer no:16.67.10: Özcan, *age*, s.116.

1397/8540 numaralı tezkiresiyle bu durumu Mübadele ve İmar ve İskan Vekâletine sormuştur.¹⁰³

Konya Valiliği, 9 Şubat 1926 tarihli Dâhiliye Vekâlet-i Celilesine 180/253 numaralı yazdığı yazıda, Selanik'ten mübadil muhacir getiren Bahr-i Cedid Vapuru'nun İstanbul üzerinden Konya'ya gönderdiği Elbasan, Bosna, Kolhonya, Priştine, Tiran muhacirlerinin (sekiz hanede yirmi iki kişi) hakk-ı iskânı haiz olup olamayacaklarını sormuştur.¹⁰⁴ Dâhiliye Vekâleti, 20 Şubat günü Konya Valiliğine verdiği cevapta, belirtilen yerlerden gelen kişilerin, Lozan Muahedenamesinin tarih-i akdi olan 4 Teşrin-i Sani 339 (1923) tarihinden sonra memleket-i asliyelerinden hicret (göç) ettikleri takdirde hakk-ı iskâna malik olmadıklarını bildirmiştir. Ancak memleketlerinden “*mübadil*” sıfatıyla gelenlerin mübadillerin haiz oldukları hukuka malik olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁵

Türk makamlarının yazışmalarından da anlaşılacağı üzere, Türkiye aslında Frashëri'nin suçlamasının aksine göç ve mübadele konusunda olabildiğince titiz davranmaya çalışmıştır. Zira Türkiye on yıllık savaş yorgunudur ve Yunanistan'ın dışında Balkan ve Kafkaslardan da göç almıştır. Siyasi olarak yeni bir rejim kurmaya çalışan Türkiye, gelecek olan kişileri toplu olarak bir bölgeye yerleştirmekle kuracağı rejime kendi eliyle muhalefet yaratmaktan da çekinmiştir.

Ancak Atina'daki Flemenk sefaretinde bulunan Türk memuru, Epir (Arnavut) Müslümanlarının baskıdan dolayı göçten başka çarelerinin olmadığı bilgisini Hariciye Vekâletine iletmiştir. Hariciye Vekâleti de 4 Eylül 1923 günü Dâhiliye Vekâletine bu durumu bildirmiştir.¹⁰⁶ Dâhiliye Vekâleti de 12 Eylül günü konuyu Başvekâlete yazmıştır¹⁰⁷ (EK-1).

Bu yazışmalardan Müslüman Arnavutlara Yunan baskısının artması üzerine Arnavutların komisyona müracaat etmeleri ve komisyonun kabul etmesi sonucu, Türkiye'nin Müslüman Arnavut mübadilleri kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Arnavutluk kaynakları da tespitimizi doğrulamaktadır. Arnavutluk Bilimler Akademisine göre, resmi olarak mübadelenin durmasına rağmen Ocak 1927'de ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Kondilis Hükümeti Yunanistan'da kalan Arnavutların göçü için yeni bir girişimde bulunarak, Türk Hükümetinden Arnavutlara kapılarını açmasını talep etmiştir. Ankara bu isteği, Milletler Cemiyetinin kararlarıyla ve Yunan Hükümetinin taahhütleriyle haklı durumda olan Çamerya Arnavutlarının taleplerine ters düştüğü gerekçesiyle geri çevirmiştir.¹⁰⁸

¹⁰³ BCA, 1923, fon kodu: 272 11, yer no:16.68.9.

¹⁰⁴ BCA, 1926, fon kodu: 272. 12, yer no: 47.89.30.

¹⁰⁵ BCA, 1926, fon kodu:272.12, yer no: 47.89.30.

¹⁰⁶ BCA, 1923, fon kodu:272.11. yer no: 16.66.1.

¹⁰⁷ BCA, 1923, fon kodu:030.10, yer no:233.570.

¹⁰⁸ *Historia e Popullit Sqiptar III*, s. 505.

Bütün bu gelişmelerden sonra Frashëri'nin raporları ve Türk kaynaklarına göre Çamerya bölgesinden (Müslüman Arnavut) 15.000 tütüncü ve 40.000 çiftçi olmak üzere yaklaşık 55.000 kişi mübadele kapsamına dâhil edilerek Türkiye'ye gönderilmiş ve bunlar da Antalya ve Silifke havalisine iskân edilmiştir.¹⁰⁹

Sonuç

Lozan'daki müzakereler sürecinde Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların mübadele dışında kalması konusunda Yunanistan'ın verdiği güvence yeterli görülerek, Türkiye'nin bu konudaki uyarısı dikkate alınmamıştır. Müzakereye katılan galip devletler de tüm gayretlerini Türkiye'deki "Katolik" Rumları mübadele dışında bırakmak için harcamış ancak aynı özeni ve gayreti Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlardan esirgemişlerdir. Bu sebeple de Lozan'da imzalanan Mübadele Sözleşmesi ve Protokolü'nün birinci maddesi mübadeleye dâhil edilecek olan kişileri çok net olarak tanımlayamamıştır. Mübadelenin gerçekleşme süreci, Türkiye'nin rejimini yeniden belirlediği ve on yıl süren savaşın yaralarını sarmaya çalıştığı döneme denk gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda Arnavutluk'un da iç istikrarını, siyasi birliğini ve rejimini oluşturamadığı dönemdir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki zorunlu mübadeleyle Yunanistan ülkesindeki Müslümanları Anadolu'ya gönderirken, Türkiye, İstiklal Mücadelesi sonrası göç eden Rumların geriye dönmemesini hukuki olarak garantiye almıştır. Türk-Yunan zorunlu mübadelesinde Yunanistan'daki Müslüman Arnavutlar, Yunanistan'ın tutumundan dolayı gerçek birer mağdur olarak yaşadıkları topraklardan zorla gönderilmiştir. Arnavutların Çamerya bölgesini boşaltmalarıyla buradaki Arnavut iddiası da ortadan kalkacağından Türkiye, Arnavut mübadilleri kabul etmek istememiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonunun Müslüman Arnavutları mübadele kapsamında değerlendirmesi ve Arnavutların göçten başka çarelerinin kalmaması üzerine Türk Hükümeti, Arnavut mübadilleri ülkesine kabul etmek zorunda kalmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Arkivi Qender i Shtetit (AQSH). –Arnavutluk Devlet Arşivi-

MALLTEZ Luan ve DELVINA Sherif (2002) *Mud'bat Frshëri Ministër Fuqplotë Athinë (1923-1926)*, Shtëpia Botuese "Lumo Skendo", Tiranë: AQSH F.251, v.1923, d.141,f.1-4. AQSH. F.251, v.1923, d.203,f.51. AQSH. F.251, v.1923, d.203,f.88. AQSH. F.251, v.1923, d.143,f.53-55. AQSH. F.251, v.1923, d.143,f.62. AQSH. F.251, v.1925, d.131/1,f.7-9. AQSH. F.251, v.1925,

¹⁰⁹ Erdal, *age*, s.208.

d.131/1,f.45. AQSH. F.251, v.1925, d.131/1,f.119-120. AQSH. F.251, v.1925, d.131/1,f.198. AQSH. F.251, v.1925, d.80,f.27-29. AQSH. F.251, v.1925, d.131,f.198-199. AQSH. F.251, v.1923, d.143,f.53-55. AQSH. F.251, v.1924, d.212,f.72-73.87. AQSH. F.251, v.1923, d.211,f.250-251. AQSH. F.251, v.1923, d.201,f.204-206. AQSH. F.251, v.1925, d.131/1,f.132-134. AQSH. F.251, v.1925, d.131/2,f.117. AQSH. F.251, v.1925, d.131/2,f.109. AQSH. F.251, v.1925, d.131/2,f.117. AQSH. F.251, v.1925, d.131/2,f.296-298. AQSH. F.251, v.1925, d.131/1,f.132-134.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA (1926) Fon Kodu: 272.12, Yer No: 47.89.30.
 BCA (1923) Fon Kodu: 272.11, Yer No: 16.68.9.1.
 BCA (1923) Fon Kodu: 272.11, Yer No: 16.68.9.2.
 BCA (1923) Fon Kodu: 030.10, Yer No: 233.570.
 BCA (1923) Fon Kodu: 272.11, Yer No: 16.67.10.
 BCA (1923) Fon Kodu: 272.11, Yer No: 16.66.1.

Kitap ve Makaleler

- AGHATABAY Cahide Zengin (2007) *Mübadelelerin Mazlum Misafirleri –Mübadele ve Kamuoyu (1920-1923)-* Bengi Yayınları, İstanbul.
- Akademia e Shkencave e Shqipërisë (2007), *Historia e Popullit Sqiptar III*, Tiranë.
- AKTAR Ayhan (2005) “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 80. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:112, İstanbul, s. 41-73.
- ARI Kemal (1995) *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1932-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU Fahir (2007) *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt 1-2:1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul.
- Atatürk’ün Millî Dış Politikası, Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923* (1994) Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- BAKLACIOĞLU Nurcan Özgür (2010) *Dış Politika ve Göç, Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*, Derin Yayınları, İstanbul.
- BASHKURTI Lisen (2012) *Çamëria në rrugën e zgjidhjes*, Geer, Tiranë.
- ÇAPA Mesut (1990) “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s.49-69.
- DAYI S.Esin (Derinsu) (2003) “Atatürk’ün Balkan Politikası (1923-1938)”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, İstanbul, 22-24 Ekim.
- DEMİRÖZÜ Damla (2007) *Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ERDAL İbrahim (2006) *Mübadele, Ulaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

- FRASHËRI Mehdi (2000) *Historia Elashte Eshqiperise Dhe E Shqiptareve*, Phoenix, Tiranë.
- HATİPOĞLU M.Murat (1997) *Yakın Taribte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- [http://www.mfa.gov.tr/sayin-tevfik-rustu-aras_in-ozgecmisi.tr.mfa.- 17 Eylül 2013.](http://www.mfa.gov.tr/sayin-tevfik-rustu-aras_in-ozgecmisi.tr.mfa.-17-Eyul-2013)
- KILIÇOĞLU CİHANGİR Çiğdem (2013) “Lozan Barış Konferansı’nın İlk Aşaması ve Konferansın Kesintiye Uğradığı Dönemde Yunanistan”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s. 129-154.
- Lozan Barış Konferansı (LBK) Tutanaklar-Belgeler* (1993) Çev. Seha L. Meray, Birinci Takım Cilt I, Kitap I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lozan Barış Konferansı (LBK) Tutanaklar-Belgeler* (1993) Çev. Seha L. Meray, Birinci Takım Cilt I, Kitap II, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lozan Barış Konferansı (LBK) Tutanaklar-Belgeler* (1993) Çev. Seha L. Meray, İkinci Takım Cilt II, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.
- MALLTEZI Luan ve DELVINA Sherif (2002) *Mid’hat Frshëri Ministër Fuqiplotë Athinë (1923-1926)*, Shtëpia Botuese “Lumo Skendo”, Tiranë.
- MANDACI Nazif ve ERDOĞAN Birsen (2001) *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan’daki Azınlıklara Bir Bakış*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK), Ankara.
- Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelelener, Muhtelit Mübadele Komisyon Kararları* (1937) Çev. Mehmed Esad Atuner, Damga Matbaası.
- ÖZCAN Halil (2011) *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- SOYSAL İsmail (2000) *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, I.Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SWIRE J. (1971) *Albania-The Rise Of A Kingdom*, Arno Press&The New York Times, New York.
- ŞİMŞİR Bilâl N. (2005) “Lozan’a Göre Azınlıklar”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu:6 Ekim 2003*, TTK, Ankara, s.171-195.
- TAĞMAT Çağla D. (2014) “Lozan Barış Konferansı’na Yunanistan Tarafından Bakış: Venizelos’un Dünyasında Lozan”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 29, s.141-173.
- VICKERS Miranda (1997) *The Albanians*, WBC Ltd., London.
- YERASIMOS Stefanos (1994) *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul.

EK - 1

